

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
KANTON SARAJEVO
Ministarstvo privrede

I N F O R M A C I J A
O STANJU TURIZMA I UGOSTITELJSTVA NA PODRUČJU
KANTONA SARAJEVO SA PRIJEDLOGOM MJERA

Sarajevo, april 2011. godine

SADRŽAJ

UVOD.....	3
I TURIZAM.....	3
<i>Stanje.....</i>	<i>3</i>
<i>Realizovane aktivnosti.....</i>	<i>10</i>
<i>Aktivnosti u toku.....</i>	<i>13</i>
<i>Aktivnosti ostalih institucija i organizacija.....</i>	<i>15</i>
II UGOSTITELJSTVO.....	18
<i>Smještajni kapaciteti.....</i>	<i>18</i>
<i>Promet u ugostiteljstvu.....</i>	<i>19</i>
<i>Broj zaposlenih i prosječna plaća.....</i>	<i>21</i>
<i>Kategorizacija ugostiteljskih objekata.....</i>	<i>22</i>
III PLANIRANE AKTIVNOSTI.....	23

U V O D

Informacija o stanju turizma i ugostiteljstva na području Kantona Sarajevo sa prijedlogom mjera predviđena je za razmatranje Programom rada Vlade Kantona Sarajevo. Radi preciznijeg uvida u sadašnje stanje, u Informaciji su prezentirani raspoloživi podaci Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo o ostvarenom broju turista, broju noćenja, prosjeku zadržavanja turista, raspoloživim kapacitetima i iskorištenosti kapaciteta, te ostvarenom prihodu i prometu u ovoj oblasti.

U vezi s tim, treba napomenuti da u BiH ne postoji obaveza praćenja prihoda ostvarenih u turizmu po metodologiji Svjetske turističke organizacije. Ukupni prihodi ostvareni na nivou Kantona se zvanično ne prate, nego se vrši njihova procjena, tako da nema realnih podataka o njihovom ostvarenju.

Za kvalitetnu analizu i utvrđivanje trendova, pretpostavka su egzaktna i ažurirana informacija o glavnim karakteristikama industrije turizma i varijablama koje su vezane za ekonomsku aktivnost hotela, restorana, putnih agencija, turističkih operatera, prevoza putnika i angažovanim prijevoznim sredstvima, bruto proizvodnjom, kao i sa troškovnom strukturom i prihodima u drugom turizmu komplementarnim djelatnostima.

U Informaciji je elaboriran i niz aktivnosti, koje Vlada Kantona Sarajevo kontinuirano poduzima u cilju unapređenja i razvoja turizma, uz prijedlog planiranih daljih aktivnosti i mjera, kako bi se razvojne mogućnosti turizma u Kantonu Sarajevo iskoristile na najbolji mogući način.

I T U R I Z A M

S t a n j e

Turizam se s pravom smatra granom koja na najbolji način osigurava specifičnu ponudu i ekonomsku valorizaciju domaćeg turističkog proizvoda koji čine elementi tradicije i kulture, prirodnog naslijeđa i izgrađene materijalne kulture, te uslužne i proizvodne komponente lokalnih turističkih sadržaja.

To je danas brzo rastuća industrija sa rastućim udjelom znanja i visokom dodanom vrijednošću koja doprinosi društvenom razvoju, rastu GDP-a, zaposlenosti i investicija.

Poseban razvojni aspekt turizma ogleda se u ekstremnim efektima koje turizam ima na niz djelatnosti u ekonomiji i društvu, počevši od proizvodnje hrane i pića, saobraćaja, razvoja infrastrukture i investicija u destinacijske kapacitete, preko razvoja hotelijerstva, trgovine i industrije zabave, do pokretanja razvoja niza finansijskih, marketinških i edukacijskih servisa, promjene u ruralnom, okolinskom i prostornom razvoju zemlje, te podizanju životnog standarda zemalja koje promoviraju i podržavaju razvoj turizma.

Turizam je kao fenomen poprimio globalne dimenzije u XX vijeku. Po svojim ekonomskim, sociološkim, psihološkim, političkim i drugim konotacijama, prema mnogim stručnim mišljenjima, nema pandana u nekoj drugoj pojavi ili fenomenu u savremenom svijetu. Smatra se da će turistička industrija za par decenija biti, takoreći „rame uz rame“ naftnoj i automobilskoj industriji.

Važnost turizma u svijetu vidi se i po tome što on čini preko 10% ukupnog proizvoda, preko 11% svjetskog izvoza i blizu 8% ukupne zaposlenosti.

Međutim, globalna kriza negativno se u posljednje dvije godine odrazila i na razvoj svjetskog turizma. Prema prognozi Svjetske turističke organizacije (UNWTO), promet u industriji putovanja od oko 900 miliona turista, koliko ih je bilo rekordne 2007. godine, mogao bi biti dosegnut tek 2013. godine. Navodi se kako bi se svjetski turizam trebao početi

vrlo lagano oporavljati 2010. godine, i to rastom prometa od 1% do 3%. Samo u 2009. godini, prema ovoj procjeni, izgubljeno je oko 50 miliona noćenja na putovanjima širom svijeta.

Turizam je jedan od jačih potencijalnih aduta privrednog razvoja kako BiH i Federaciji BiH, tako i Kantona Sarajevo. Svjetska turistička organizacija svrstala je BiH u najbrže rastuća svjetska turistička tržišta - do 2015. godine trebali bi biti na 3. mjestu po rastu broja dolazaka gostiju.

U nizu dokumenata ističe se značaj i uloga turizma u razvoju BiH i Federacije BiH, kao što su Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004-2007. godine, program Vlade Federacije BiH za mandat 2006-2010. godine i najnoviji dokument Strategija razvoja turizma u Federaciji BiH u razdoblju 2008-2018. godine.

Vlada Federacije, putem Federalnog ministarstva okoliša i turizma, pokrenula je aktivnosti s ciljem boljeg pozicioniranja turizma kao privredne grane u ukupnom privrednom razvoju i aktiviranje raspoloživih turističkih potencijala.

Aktivnosti su:

- započete reforme u zakonodavstvu
- izrada Strategije razvoja turizma do 2018. godine
- izrada Master planova za odabrana područja
- izrada Programa sufinansiranja projekata koji imaju za cilj stvaranje prepoznatljivog turističkog identiteta, povećanje konkurentnosti i kvalitete domaće ponude.

Cilj ovih dokumenata je jače pozicioniranje Federacije BiH kao prepoznatljive turističke destinacije, te pronalaženje najboljeg modela održivog razvoja turizma.

Ekonomske funkcije turizma koje se ističu u **Strategiji razvoja turizma u Federaciji BiH** su:

1. **Konverzijska funkcija** sa potencijalima turizma da pretvara neprivredne resurse u privredne (npr. neiskorištene prirodne ljepote pretvara u turističku atrakciju koja donosi prihod)
2. **Induktivna funkcija**-pokreće proizvodnju za zadovoljavanje potreba turizma (npr. proizvodnja organske hrane za potrebe stranih turista)
3. **Multiplikativna funkcija**-turizam pokreće skoro sve grane domaće ekonomije i tako stvara multiplikatore rasta GDP, zaposlenosti i investicija
4. **Akceleratoraska funkcija**-turizam omogućava ubrzanje regionalnog i lokalnog razvoja brže od bilo koje druge grane
5. **Izvozna funkcija**-turizam pospješuje devizni priliv i omogućava poboljšanje platne bilance zemlje
6. **Funkcija poticaja razvoja nerazvijenih područja**-turizam je često djelatnost koja može pokrenuti razvoj nerazvijenih područja koje nije mogao pokrenuti klasični industrijski razvoj (npr. Općina Trnovo)
7. **Funkcija zapošljavanja**-turizam je radno intenzivna, ali u novije vrijeme i na znanju zasnovana djelatnost, koja traži obučen personal i visoke radne, ekspertne i upravljačke vještine.

Područje Kantona Sarajevo predstavlja zanimljivu turističku destinaciju, što je rezultat njegovog geoprometnog položaja, izuzetnih i netaknutih prirodnih ljepota, kulturno-historijskih vrijednosti i pogodnih klimatskih uslova. Na ovom području susreću se različite kulture, religije i tradicije, što daje dodatnu vrijednost stvaranju specifičnog turističkog proizvoda i obogaćuje turističku ponudu.

Kanton Sarajevo ima sve preduslove da postane prepoznatljiv centar kulturno-historijskog, zimskog, lovnog, banjskog, kongresnog, ruralnog, eko turizma, te turizma za posebna interesovanja

U strategiji razvoja Kantona Sarajevo (“**Strategija razvoja turizma u Gradu-Kantonu Sarajevo**”), turizam i komplementarne djelatnosti pozicionirane su kao bitan faktor realizacije tri osnovna strateška cilja razvoja do 2015. godine:

- Sarajevo - evropska metropola
- Sarajevo - ambijent unosnog poslovanja
- Sarajevo - ambijent ugodnog življenja

Kao strateška industrijska grana turizam u Kantonu Sarajevo posljednjih godina bilježi zapažene rezultate, u prvom redu zahvaljujući mnogobrojnim **turističkim resursima**, koji su preduslov za stvaranje kvalitetnih turističkih proizvoda, a među kojima se svojom atraktivnošću posebno ističu:

- Planine (Bjelašnica, Igman, Treskavica, Visočica, Trebević, Bukovik, visoravan Nišići)
- Rijeke i jezera (Željeznica, Bosna, Crna i Bijela rijeka, Rakitnica, Miljacka, Moščanica, Misoča, Crno jezero, glacijalna jezera na Treskavici)
- Speleološki objekti (Bijambare, Megara, Klokočevica)
- Kulturno - istorijsko naslijeđe: veliki broj arheoloških nalazišta, nekropole stećaka, kulturno - istorijski spomenici, stari zanati.

Pored toga, u Kantonu Sarajevo izgrađeni su novi i revitalizirani mnogobrojni postojeći hotelski kapaciteti (Termalna rivijera Ilidža, hoteli Ilidža, hotel Evropa, hotel Nacional, hotel Bristol i dr), realizuju se atraktivni projekti u pojedinim ruralnim sredinama (Trnovo, Stari Grad, Ilidža), postižu se značajni uspjesi u oblasti informativno-propagandne aktivnosti s ciljem potpunijeg informisanja turista o prirodnim i kulturno-istorijskim resursima.

Za razvoj eko i seoskog turizma posebno su povoljni uslovi na području Općine Hadžići, Trnovo, Ilidža i Ilijaš, koje obiluju izvorima mineralnih i pitkih voda, šumskim rezervatima, gdje se nalaze kanjon Rakitnice, Vrelo Bosne, Stojčevac, etno sela, plodna poljoprivredna zemljišta.

Posebne mogućnosti razvoja turističke privrede Kantona Sarajevo, naročito zimskog turizma, stvorene su obnovom i izgradnjom novih sadržaja na Bjelašnici i Igmanu.

Turizam za posebna interesovanja, koji je trend u svijetu, pokazuje tendenciju ubranog razvoja, zahvaljujući interesovanju za kulturu, arhitekturu, umjetnost, sport, muziku, razne hobije.

Kulturnim manifestacijama kao što su Sarajevska zima, Bašćaršijske noći, Sarajevo film festival, MESS, Sarajevski dani poezije, Jazz festival, Međunarodni festival folklor, Teatarfest i sl., Sarajevo se predstavlja u očima javnosti i kao kulturna turistička destinacija.

Turizam na širem području Grada (posebno kad je riječ o planinama) doprinio je valorizaciji privrednih resursa i njihovom uključivanju u ekonomski proces. Turizam je u velikoj mjeri doprinio u prelijevanju dohotka iz grada u okolicu, koja je zbog nedostatka drugih resursa bila u ekonomskoj depresiji i upravo se putem turističkog privređivanja počela naglo i vidljivo oporavljati. Tako se na području kao što su npr. općine Trnovo, Ilidža, Hadžići i Ilijaš, od nedavno, turizam stavlja među glavne djelatnosti budućeg razvoja.

Positivan trend u razvoju turizma u posljednjih nekoliko godina pokazuju sve ocjene postignutog razvoja (posjete turista, struktura ponude, kapaciteti, ekonomski efekti), što je preduslov da dostignuti nivo turističke privrede postane solidna osnova za višu, napredniju fazu razvoja turizma. Smještajni i drugi kapaciteti u funkciji turističke privrede svake godine povećavaju se po prihvatljivoj stopi, a turistička ponuda kontinuirano se obogaćuje. Krajnji cilj ovih napora je održiv razvoj i promocija turizma, što predstavlja najveće potencijale za rast i zapošljavanje bilo kojeg ekonomskog sektora u zemlji.

Glavni indikatori razvoja turističke industrije Kantona Sarajevo u 2010. godini pokazuju blagi porast ili stagnaciju u odnosu na isti period prošle godine, što je najvećim dijelom posljedica globalne krize.

Pored objektivnih okolnosti (recesija), **problemi i slabosti** koji još uvijek usporavaju razvoj turističke privrede na području Kantona Sarajevo, vezani su za:

- negativan marketing u toku 1990-tih
- nepostojanje dugoročne strategije razvoja turizma na nivou BiH
- disharmoničnost propisa unutar entiteta
- neusaglašenost zakona, kategorizacije i klasifikacije objekata u turizmu sa regulativom i standardima u zemljama EU
- pasivan pristup u promociji turizma
- nediferencirana ponuda
- nedostatak povezanosti turističkih ponuda
- nedostatak dodatne turističke ponude
- neadekvatna saobraćajna infrastruktura
- nedovoljna turistička signalizacija
- nedovoljna briga o prirodnim resursima i kulturno-istorijskoj baštini
- nerazvijeno javno - privatno partnerstvo u turizmu
- nizak nivo likvidnosti i nedostatak obrtnih sredstava
- nedostatak subvencija i neodrživost privatnih inicijativa.

Aktivno učešće svih nosilaca vlasti, pravnih i drugih subjekata, koji mogu dati pozitivan doprinos razvoju sektora turizma, te korištenje komparativnih prednosti i snaga turističkih resursa, bez obzira na postojeće slabosti i probleme, daju mogućnost da Sarajevo pređe u višu, napredniju fazu razvoja turističke privrede, kao jedna od najatraktivnijih destinacija za turiste iz Evrope i Amerike.

Snage turističkih resursa Kantona Sarajevo su:

- globalna prepoznatljivost
- kulturno istorijska baština
- prirodno naslijeđe
- turistička tradicija
- politički, poslovni i finansijski centar
- obrazovni, zdravstveni, sportski centar
- geo položaj
- pozitivan stav lokalnog stanovništva prema razvoju turizma
- klima
- strateška dokumentacija i planovi
- stručna i naučna podrška (istraživanje, razvoj, inovacije)
- jedinstvo različitosti.

Broj turista

Prema podacima Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo u 2009. godini Kanton Sarajevo posjetilo je 170.612 turista, što je za 2,6% turista više u odnosu na 2008. godinu. U ukupnoj strukturi 74,8% su strani turisti ili 127.590 turista, što je za 4,8% više u odnosu na 2008. godinu, a 25,2% su domaći turisti ili 43.022 turista, što je za 3,5% manje u odnosu na 2008. godinu.

U 2010. godini Kanton Sarajevo posjetilo je ukupno 205.766 turista, što je 20,6% više u odnosu na 2009. godinu. Od toga je 161.168 stranih turista ili 78,3% ukupnog broja turista, a 44.598 su domaći turisti ili 21,7% ukupnog broja turista.

Prema pregledu Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo „Turisti i noćenja po zemljama prebivališta“ u 2010. godini, Kanton Sarajevo posjetilo je najviše turista iz Bosne i Hercegovine 44.598, koji su ostvarili 80.569 noćenja, Hrvatske 27.148 turista, koji su ostvarili 45.368 noćenja, Slovenije 20.284 turista, koji su ostvarili 29.656 noćenja, Turska 21.128 turista, koji su ostvarili 39.561 noćenja, Srbija 9.550 turista, koji su ostvarili 17.698 noćenja, Njemačka 7.407 turista, koji su ostvarili 15.264 noćenja, Italija 6.859 turista, koji su ostvarili 12.446 noćenja itd.

TURISTI	BROJ TURISTA U KANTONU SARAJEVO				
	2006	2007	2008	2009	2010
Strani	94.939	122.935	121.704	127.590	161.168
Domaći	35.483	44.555	44.600	43.022	44.598
Ukupan broj	130.422	167.490	166.304	170.612	205.766

STRUKTURA	BROJ TURISTA U KANTONU SARAJEVO – STRUKTURA %				
	2006	2007	2008	2009	2010
Strani	72,8	73,4	73,2	74,8	78,3
Domaći	27,2	26,6	26,8	25,2	21,7
Ukupan broj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

INDEXI	BROJ TURISTA U KANTONU SARAJEVO - INDEXI			
	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2010/2009
Strani	129,5	98,9	104,8	126,3
Domaći	125,6	100,1	96,5	103,7
Ukupan broj	128,4	99,3	102,6	120,6

Izvor podataka: Statistički bilten Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo

Broj noćenja

U Kantonu Sarajevo u 2009. godini zabilježeno je 324.513 noćenja što je u odnosu na 2008. godinu više za 0,1%. Domaći turisti su ostvarili 75.726 noćenja ili za 4,8% manje u odnosu na ostvareni broj noćenja u 2008. godini, dok su strani turisti ostvarili 248.787 noćenja odnosno 1,7% noćenja više u odnosu na 2008. godinu.

U Kantonu Sarajevo u 2010. godini turisti su ostvarili 385.433 noćenja što je za 18,8% više u odnosu na 2009. godinu.

Posmatrajući strukturu noćenja u 2009. godini vidljivo je da su strani turisti u ukupnom broju noćenja učestvovali sa 76,7%, dok su domaći turisti učestvovali sa 23,3% u ukupnom broju noćenja. U 2010. godini strani turisti su učestvovali sa 79,1% noćenja, dok su domaći turisti učestvovali sa 20,9% noćenja u ukupnom broju noćenja.

NOĆENJA	BROJ NOĆENJA U KANTONU SARAJEVO				
	2006	2007	2008	2009	2010
Strani	209.680	251.499	244.682	248.787	304.864
Domaći	67.289	80.760	79.567	75.726	80.569
Ukupan broj	276.969	332.259	324.249	324.513	385.433

STRUKTURA	BROJ NOĆENJA U KANTONU SARAJEVO – STRUKTURA %				
	2006	2007	2008	2009	2010
Strani	75,7	75,7	75,5	76,7	79,1
Domaći	24,3	24,3	24,5	23,3	20,9
Ukupan broj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

INDEXI	BROJ NOĆENJA U KANTONU SARAJEVO - INDEXI			
	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2010/2009
Strani	119,9	97,3	101,7	122,5
Domaći	120,0	98,5	95,2	106,4
Ukupan broj	119,9	97,6	100,1	118,8

Izvor podataka: Statistički bilten Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo

Prihod od turizma

Ostvareni prihod od turizma u 2008. godini je 32,2 miliona KM što je za 3,3% više nego u prethodnoj godini.

U strukturi ukupno ostvarenog prihoda u 2008. godini prihodi od noćenja učestvuju sa 85,5 % odnosno iznose 27,5 miliona KM i veći su za 3,8% u odnosu na ostvarene prihode u 2007. godini.

U narednom prirodu bilo bi neophodno afirmisati domaću ponudu uz podizanje nivoa i kvaliteta usluga vezanih za prateće turističke sadržaje i vanpansionsku potrošnju.

Obzirom da Zavod za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo od januara 2009. godine ne prati ostvareni prihod od turizma, iako je Ministarstvo privrede tražilo da se isti prati i redovno objavljuje u Statističkom biltenu, u narednom periodu nećemo moći iskazivati podatke o ostvarenom prihodu od turizma kao i davati uporedne pokazatelje vezane za isti.

(u KM)

PRIHODI	OSTVARENI PRIHOD OD TURIZMA			
	2005	2006	2007	2008
Od noćenja	20.266.757	21.883.495	26.501.431	27.517.655
Ostali prihodi	3.199.608	4.531.888	4.663.194	4.675.483
Ukupno	23.466.365	26.415.383	31.164.625	32.193.138

STRUKTURA	OSTVARENI PRIHOD OD TURIZMA – STRUKTURA %			
	2005	2006	2007	2008
Od noćenja	86,4	82,8	85,0	85,5
Ostali prihodi	13,6	17,2	15,0	14,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

INDEXI	OSTVARENI PRIHOD OD TURIZMA - INDEXI		
	2006/2005	2007/2006	2008/2007
Od noćenja	107,9	121,1	103,8
Ostali prihodi	141,6	102,9	100,3
Ukupno	112,6	117,9	103,3

Izvor podataka: Statistički bilten Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo

Realizovane aktivnosti

U proteklom periodu pokrenut je niz značajnih investicionih projekata, prvenstveno na području olimpijskih planina Igmana i Bjelašnice, u cilju razvoja zimskog turizma.

U skladu sa strateškim opredjeljenjima, **Biznis plan za područje Igmana i Bjelašnice** je na naučnoj i iskustvenoj osnovi ponudio pravce daljeg razvoja ovog područja u svim segmentima, kao i upravljanje širim područjem Bjelašnice i Igmana i definisao detaljne prijedloge o mogućim ukupnim sadržajima, u cilju plasiranja područja od lokalnog ski centra do regionalnog rekreativnog centra, konkurentnog evropskim centrima.

Biznis plan tretira destinacije za skijanje i smještaj skijaša na području Igmana i Bjelašnice, uz prijedlog novih aktivnosti koje će omogućiti život planini tokom čitave godine.

Plan također preporučuje:

- jednog operatera, koji će upravljati centrom (nadležan za operativne aktivnosti u zatvorenom i otvorenom, razvoj, unapređenje i opće usluge menadžmenta, prodajni i marketinški menadžment, te finansijski i administrativni menadžment)
- uređenje javnog turističkog ureda zaduženog za promociju turizma

- podršku partnerstvu između javnog i privatnog sektora, kako bi se optimalizirala sva raspoloživa sredstva
- organizovanje okvira urbanog planiranja u cilju koordinacije razvoja (vezu između urbanog planiranja, prostornog uređenja i javnih objekata)
- uspostavljanje zakona o koncesijama, da bi se omogućilo djelovanje privatnog menadžmenta i partnerstvo sa investitorima.

Cilj je stvoriti različite proizvode širokog spektra, koji će omogućiti dužu turističku sezonu, te privući nekoliko ciljanih grupa turista (skijanje, izleti, zdravstveni centri, saloni ljepote, konferencijski objekti, restorani, prodajni objekti i poslovi, multimedijalni centri i rekreativni objekti koji su integrirani u prirodno okruženje).

Investicije se vezuju za projekte na Babinom dolu, Malom polju i Velikom polju, te izgradnju dodatnih hotelskih i smještajnih kapaciteta, nabavku opreme za razvoj tih centara, izgradnju parkinga, biznis centara, zdravstvenog i prehrambenog centra, proširenje i adaptaciju postojećih skijaških područja, izgradnju ski-liftova i objekata za iznajmljivanje opreme, te drugih sadržaja.

Da bi se ostvarili svi ciljevi plana, odnosno implementirale sve aktivnosti iz Biznis plana, predviđena su ulaganja od 207 miliona EUR. Najveći intenzitet ulaganja predviđa se za period 2010-2015.g, do kada je potrebno investirati oko 135 miliona EUR. Ukoliko bi se realizirale planirane investicije, očekivani prihod od turizma na Igmanu i Bjelašnici do 2014. godine iznosio bi 7,5 miliona EUR.

Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo učestvovalo je u finansiranju izrade Biznis plana, čija implementacija nije moguća do donošenja novog **Prostornog plana za područja od posebnog značaja za Federaciju BiH**, bez kojeg nije moguće poduzimati nikakve građevinske i infrastrukturne radove.

Najvažniji projekat Općine Trnovo, ali i Kantona Sarajevo u cilju razvoja zimskog turizma, jeste **izgradnja javnih i turističkih sadržaja na Bjelašnici i Igmanu**, koji je planiran u više faza. U završenoj **prvoj fazi** urađena je infrastruktura, vertikalna i horizontalana signalizacija, bankine, piknik placevi, odmorišni restorani, ski liftovi, staza za trčanje na Velikom polju, riješeno odlaganje smeća, postavljene nove i rekonstruisane stare instalacije vertikalnog transporta-ski lifta, instalisana oprema za prodaju i kontrolu karata, postavljeno ozvučenje i rasvjeta na dijelu spust staze, nabavljena specijalna mašina za uređenje ski staze i topovi za vještačko osnježivanje.

Druga faza, koja predviđa obnovu porušenih i izgradnju novih hotelskih i apartmanskih kapaciteta, je u toku.

Ministarstvo privrede je sufinansiralo dva značajna projekta za razvoj zimskog turizma: **projekat „Vještačko zasnježivanje skijaških terena”** i **projekat „Vertikalni transport”**.

Cilj ovih projekata je produženje trajanja skijaške sezone, čime bi se povećao broj posjetilaca, kao i prosječno trajanje boravka turista, što treba da se povoljno odrazi na dalji razvoj zimskog turizma.

U **I fazi** realizacije projekta **„Vještačko zasnježivanje skijaških terena“** (u organizaciji KJP ZOI 84 „Olimpijski centar“, d.o.o. Sarajevo) završene su aktivnosti i radovi na izradi akumulacije (pripremni radovi, nabavka i ugradnja trafo stanica, nabavka vodootporne barijere), te izvršena nabavka opreme za osnježivanje terena na Bjelašnici (pet topova za snijeg za osnježenje donjeg dijela spust staze na Babinom dolu). Ukupna vrijednost izvršenih ugovorenih radova iznosila je 2.000.885,00 KM, od čega je Vlada Kantona Sarajevo odobrila iz Budžeta za 2008. i 2009. godinu iznos od 1.448.139,00 KM. U toku je realizacija II faze Projekta (poglavlje *Aktivnosti u toku*).

Projekat Vertikalni transport planiran je u II faze: I faza obnova postojećih žičara i II faza izgradnja nove moderne kabinske žičare.

U **I fazi** projekta Vertikalni transport završene su aktivnosti koje se odnose na **Projekat sanacije dvosjedne žičare Crni vrh** na lokalitetu „Štinji do“ na Bjelašnici (pripremni radovi, izrada elektro projekta, nabavka i isporuka opreme, te montažni radovi). Ministarstvo privrede izdvojilo je 506.000,00 KM za realizaciju ovog projekta.

Trenutno su na Igmanu i Bjelašnici raspoložive i u funkciji dvije žičare: dvosjedna novoobnovljena na Štinjem dolu na Bjelašnici (za koju se predviđa da će povećati kapacitet prijevoza skijaša za 40%) i trosjedna žičara na Igmanu, te 5 ski liftova na Bjelašnici i 3 baby lifta na Igmanu.

Za dalji razvoj i unapređenje zimske turističke ponude potrebna je izgradnja novih modernih kapaciteta-žičare u skladu sa međunarodnim zahtjevima i standardima, što je predviđeno u **II fazi** projekta **Vertikalni transport**. Za **izgradnju savremene kabinske žičare** (uređene u dvije sekcije dužine 2.700 metara, kapaciteta 97 kabina za po 8 osoba, koja bi povezala Babin do sa vrhom Bjelašnice, čime bi se stvorio čitav kompleks staza za skiješe), neophodno je izdvojiti cca 20 miliona KM.

Sredstva za izradu studije opravdanosti i idejni projekat Izgradnje vertikalnog transporta, sufinansiralo je Ministarstvo privrede iz Budžeta Kantona Sarajevo u iznosu od 300.000,00 KM.

Sredstvima za **Investiciono i tekuće održavanje** sportsko-rekreacionog **centra „Zetra“**, koji posluje u okviru KJP ZOI 84 „Olimpijski centar“, d.o.o. Sarajevo, sufinansirani su dodatni radovi na održavanju prostora streljane, poboljšanju rasvjete u dvorani „Zetra“, te projekat saniranja oštećenja na nekadašnjoj pisti za brzo klizanje, u vrijednosti od 300.000,00 KM

Sufinansiran je i projekat **„Višenamjenska balon hala“**, koji se odnosi na prostor piste za brzo klizanje na Zetri. Zahvaljujući vazdušnom balonu postavljenom za natkrivanje piste za brzo klizanje, moći će se formirati ledena ploha izvan prostora dvorane „Zetra“, a tokom ljetne sezone ispod balona planirane su postavke teniskih, malonogometnih i drugih sadržaja, što doprinosi ekonomskoj isplativosti nabavke balona. Postavkom balona jednim dijelom se smanjuje i prodor vode u skladišne prostore, što je bio dugogodišnji problem sa zakupcima prostora.

Završena je **I faza obnove „Doma mladih“**, koji je prije rata bio korišten kako za komercijalne svrhe (sajmovi, kongresi, koncerti, igranke, disko večeri) tako i za nekomercijalne aktivnosti (dječje izložbe, galerije slika, probe kulturno-umjetničkih društava, rok grupa, dramskih i muzičkih sekcija), čime će se omogućiti zadovoljenje potreba omladine grada Sarajeva kulturnim, naučnim, odgojnim i drugim sadržajima, u čijem je finansiranju Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo učestvovalo sa 6 miliona KM.

Za obnovu **II faze Doma mladih** planiran je iznos od 3.024.268,39 KM (za izvođenje radova 1.824.268,39 KM i za nabavku opreme 1.200.000,00 KM), od čega je Ministarstvo privrede izdvojilo 500.000,00 KM na ime radova na djelimičnoj sanaciji i uređenju objekta i nabavku opreme (zračnog sistema grijanja, ventilacije i klimatizacije).

S obzirom na visinu već uložениh sredstava u adaptaciju objekta **Doma mladih** te značaj Centra Skenderija i Doma mladih, kako za razvoj sportske kulture, tako i za promociju turizma na području Grada i Kantona Sarajevo, do obezbjeđenja sredstava za nastavak izgradnje i obnove Doma mladih u II fazi, postoji potreba za **investiciono i tekuće održavanje** zastarjele tehnologije, koju je teško održavati. U tu svrhu Ministarstvo privrede do sada je uložilo 1.100.000,00 KM (u 2010. godini 300.000,00 KM).

Zbog visoke vrijednosti investicionih radova, navedene projekte nije moguće realizirati budžetskim sredstvima, već treba pronaći modalitete za privlačenje privatnog kapitala, što je detaljnije obrazloženo u poglavlju *Aktivnosti u toku*.

U cilju ožvljavanja **omladinskog turizma**, obnovljen je, nekad najpoznatiji **omladinski hostel** u BiH, hostel „Feri” na **Igmanu**. Projekat obnove hostela se smatra važnim korakom u procesu revitalizacije područja Igmana i Bjelašnice, koji treba da doprinese cjelokupnom razvoju države.

Na lokalitetu Zmijске stijene na Ilidži završena je **prva faza projekta “Termalna rivijera Ilidža”**, koji predstavlja najveći turistički objekat ove vrste u BiH i ima poseban značaj za razvoj termalnog turizma i podsticaj regionalnog razvoja, a u koji je do sada uloženo oko 32 miliona KM.

Nakon provedenog postupka privatizacije, mnogobrojni sarajevski **hoteli** su prošli fazu **rekonstrukcije i obnove kapaciteta**.

Obnovljeni su **hoteli „Terme“, “Hercegovina”, „Austria“, „Hungary“, „Bosna“** i stavljeni u funkciju banjsko-rekreativnog centra sa svim neophodnim sadržajima, te **hoteli „Central“**, koji je zadržao nekadašnji izgled, sa novim unutrašnjim rekreativnim sadržajima (bazen, sauna, fitnes kabinet, turska kupatila) i **„Evropa“**, kojem je vraćen nekadašnji prestiž i sjaj, kao i obnova hotela **„Bristol“**. Završni su i radovi na izgradnji najmodernijih **poslovnih centara: “BBI”centar** (otvoren na prostoru nekadašnje robne kuće „Sarajka”), **„Importane” centar**.

Završen je i jedan od najvećih kapitalnih projekata Grada - **Izgradnja olimpijskog bazena na Otoci**, te **izgradnja prvog poslijeratnog javnog toaleta u Vilsonovom šetalištu**.

U okviru **prve faze** razvoja eko turizma na području općine Trnovo, izrađen je **Master plana razvoja eko turizma** za ovo područje, koji predstavlja jedan od najvećih projekata ovakve vrste na prostoru jugoistočne Evrope, a radi se na principima i iskustvima evropskih turističkih destinacija.

Glavni cilj **projekta “Razvoj ruralnog ekoturizma u Šabićima i na Bjelašnici”** jeste razvoj i plasman ponude novog turističkog proizvoda zasnovanog na lokalnim prirodnim resursima, kulturno historijskom naslijeđu, bogatoj gastronomskoj ponudi i ljudskim potencijalima sela Šabići i ostalih sela Bjelašnice, uz punu primjenu ekoloških standarda za očuvanje životne okoline.

Projekt predviđa organiziranje i uključivanje seoskih domaćinstava u proizvodnju i certificiranje proizvodnje organske hrane, proizvodnju turističkih suvenira, osposobljavanje mladih za pružanje usluga turističkih vodiča.

Posebno će se poboljšati položaj žena na Bjelašnici kroz njihovo educiranje i uključivanje u turističku ponudu proizvoda u segmentu pripremanja tradicionalne hrane, prihvata gostiju u svojim rekonstruiranim kućama i izradom tradicionalnih rukotvorina u savremenom dizajnu.

Na inicijativu i uz finansijsku podršku Ministarstva privrede, Privredna komora Kantona Sarajevo izradila je **Studiju „Razvoj poduzetništva na selu”**, koja posebno tretira mogućnost organizovanja poduzetničkih aktivnosti u turizmu na području svih općina Kantona Sarajevo. S obzirom da je potražnja za ovim vidom turizma jako velika, smatra se da će turizam za mnoga seoska domaćinstva postati osnovna djelatnost. Stoga bi turizam na seoskom gospodarstvu trebao imati naglašenu ulogu u razvoju ruralnih sredina i uravnoteženog razvoja cijelog područja Kantona.

U cilju uspješne valorizacije razvojnih resursa i podizanja konkurentske sposobnosti privrede Kantona Sarajevo u oblasti turizma, na osnovu potpisanog Protokola sa Privrednom komorom, Ministarstvo privrede sufinansiralo je i izradu dviju studija:

- **Sistem stimulativnih i podsticajnih mjera za oblast turizma i**
- **Osnovni turistički itinereri za obilazak Grada i Kantona Sarajevo.**

Efekti sufinansiranja izrade ovih projekata treba da se pokažu tek u fazi implementacije, koja se očekuje u narednom periodu.

Aktivnosti u toku

Recesija je dovela do pada turističkih aktivnosti u BiH u 2009. i u 2010. godini. Jedna od negativnih posljedica globalne ekonomske recesije na privredu BiH je i usporen rast investicija, usljed čega su mnogi projekti morali biti odgođeni za bolja vremena.

Tako je Ministarstvo privrede u 2010. godini (kao i u 2009. godine) planiralo sredstva za sufinansiranje samo nekoliko najznačajnijih projekata koji su u funkciji razvoja turističke privrede na području Kantona Sarajevo, a odnose se na dalju izgradnju sistema vještačkog osnježivanja na olimpijskim planinama, te sanaciju i investiciono održavanje već postojećih sportsko-turističkih objekata (Ledena dvorana „Skenderija“ i Dom mladih). Dio finansijskih sredstava za realizaciju ovih projekata obezbijeđen je u 2010. godini i iz kreditnih sredstava.

Projekat vještačkog zasnježivanja skijaških staza pokrenut je radi obezbjeđenja sigurnosti skijaša i produženja trajanja skijaške sezone na olimpijskim planinama, te promocije mogućnosti za uspješno organiziranje svjetskih kup takmičenja na olimpijskim planinama, što je bitan poticaj razvoju zimskog turizma.

Nakon završetka I faze (koja je sufinansirana u 2008 i 2009. godine u ukupnom iznosu od 1.448.139,00 KM), **projektom II faze** planirani su radovi na produženju trase osnježivanja sa akumulacijom 2, za obezbjeđenje potrebne količine vode. Za ovaj projekta Ministarstvo privrede iz Budžeta za 2010. godine izdvojilo je 2.000.000,00 KM iz kreditnih sredstava. U toku su završni radovi koji se odnose na uređenje staza, sanaciju parkinga na Babinom dolu i rekonstrukciju nogometnog igrališta, a sastavni su dio ovog projekta.

Cilj projekta **“Rekonstrukcija ledene dvorane KC Skenderija”**, u sastavu KJP Centar “Skenderija”, d.o.o. Sarajevo, je zaštita ledene dvorane od daljeg propadanja, u svrhu poboljšanja sportskih terena, čime bi se doprinijelo stvaranju boljih uslova za rekreaciju mladih ovog grada, a što je u skladu sa Strategijom prevencije protiv maloljetničkog prijestupništva za BiH, te usvojenog Akcionog plana za provedbu iste.

Iz kreditnih sredstava u 2010. godini sufinansirani su radovi na realizaciji ovog projekta u vrijednosti od 500.000,00 KM (u 2009. godini iz Budžeta izdvojeno 300.000,00 KM).

Navedeni projekti se realiziraju u organizaciji KJP ZOI 84-Opimpijski centar, d.o.o. Sarajevo i KJP Centar „Skenderija“, d.o.o. Sarajevo, čija je imovina proglašena javnim dobrom (skijaške staze, objekti, oprema, poslovna zgrada).

Status kantonalnih javnih preduzeća je slijedeći:

- organizovana su kao kantonalna javna preduzeća
- nisu budžetski korisnici (njihov rad i poslovanje ne finansiraju se iz Budžeta Kantona Sarajevo)
- ne raspoložu vlastitim sredstvima potrebnim za realizaciju velikih projekata vezanih za neophodnu rekonstrukciju postojećih i izgradnju novih turističkih kapaciteta
- ne mogu se kreditno zaduživati.

Planirani prioritetni projekti u narednom periodu su:

- Projekat izgradnje vertikalnog transporta na skijalištima (kabinska žičara) na Igmanu i Bjelašnici
- nastavak projekta Vještačko zasnježivanje
- projekat Upojni bunar na Bjelašnici (prikupljanje površinskih voda za pumpni sistem za punjenje akumulacije za vještački snijeg)
- rekonstrukcija rasvjete na Bjelašnici i rasvjeta nordijske staze na Igmanu
- signalizacija i obilježavanje u Ski centru Bjelašnica-Igman
- sanacija dvorane Zetra
- nastavak projekta izgradnje i obnove Doma mladih u II fazi
- Projekat uređenja platoa Skenderija
- sanacija Sajamske dvorane na Skenderiji
- saniranje prilaznog puta platoa iza dvorane „Mirza Delibašić“
- projekat Iluminacije vanjskih fasadnih dijelova objekta Skenderija
- sanacija ventilacionog sistema u Privrednom gradu Skenderija.

Realizacija ovih projekata zahtijeva značajna ulaganja finansijskih sredstava i kontinuirano održavanje. U tu svrhu, u narednom periodu treba pokušati obezbijediti novčana sredstva i to:

- kreditnim zaduživanjima (npr. dugoročni hipotekarni kredit)
- pronalaznjem načina za privlačenje privatnog kapitala (putem javno-privatnog partnerstva, koncesije i sl.).

Za naredni period planiran je i nastavak investicionih radova na **drugoj fazi** urbanističkog **projekta “Bjelašnica 2”**, koja se odnosi se na obnovu hotelskih i apartmanskih smještaja, a koji treba da obezbijedi cca 2.000 novih ležajeva.

Predviđa se izgradnja pošte, banke, podzemne garaže sa nadzemnim klizalištem, sportske dvorane, bazena, ambulante čime će Babin do dobiti novi izgled i namjene, te postati epicentar modernog zimovališta. Osim centralnog sadržaja, predviđa se i izgradnja dječijeg odmarališta, hotela, pansiona i apartmana.

Planom **projekta ”Bjelašnica 3 Donja Grkarica”** predviđena je gradnja golf terena.

O značaju projekta izgradnje “Bjelašnica”, govori podatak da bi ovaj centar, kada bude potpuno razvijen, mogao obezbijediti veliki broj radnih mjesta u sarajevskoj regiji.

U **drugoj fazi projekta “Termalna rivijera Ilidža”**, biće uloženo preko 40 miliona eura u izgradnju hotelskog kompleksa, te kongresnog i wellness centra.

Iz Budžeta Kantona za 2010. godinu odobrena su **sredstva** u iznosu od 91.000,00 KM za dodjelu **podsticaja zanatlijama-obrtnicima**, u skladu sa Uredbom o kriterijima i postupku za ostvarivanje prava na podsticajna sredstva **za očuvanje i razvoj tradicionalnih i starih zanata-obrta**. Sredstva su namijenjena za poboljšanje uslova rada zanatske radionice, školovanje učenika, nabavku repromaterijala, troškove zakupnine, izlaganje na specijalizovanim sajmovima, sufinansiranje troškova za organiziranje manifestacija i izložbi u kojima se vrši edukacija i predstavljanje tradicionalnih i starih zanata-obrta i sl.

Zbog ograničenja budžetskih sredstava, te stvorenih i prenesenih obaveza za finansiranje projekata iz 2009. godine, Ministarstvo privrede nije raspisalo Javni poziv za dodjelu sredstava **podsticaja turizma za 2010. godinu**.

Aktivnosti ostalih institucija i organizacija

Turistička zajednica Kantona Sarajevo osnovana je na osnovu Zakona o turističkim zajednicama i promicanju turizma u Federaciji BiH ("Službene novine Federacije BiH", broj

19/96 i 28/03), sa zadatkom utvrđivanja postojećeg stanja, resursa i kapaciteta na ovom području, unapređenja opštih uslova boravka turista, podizanjem kvaliteta usluga u turizmu, ugostiteljstvu i drugim komplementarnim uslugama, organizovanja, prezentacije i unapređenje turističkog proizvoda i usluga koje pružaju pravna i fizička lica, unapređenje vanpansionske potrošnje itd.

Turistička zajednica ima status pravnog lica koje ne ostvaruje profit, a finansira se iz:

- članarina
- boravišne takse
- budžeta općina, kantona, federacije
- zajmova
- dobrovoljnih priloga.

Prikupljena sredstva boravišne takse i članarine raspoređuje se 80% Turističkoj zajednici kantona i 20% Turističkoj zajednici Federacije BiH.

Sredstva prikupljena kroz boravišne takse i članarine se prema uredbama Vlade Federacije BiH raspoređuju za unapređenje turizma (40%), namjenski za obnavljanje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa (20%) i za pokrivanje materijalnih troškova i bruto plata zaposlenih (40%).

Ministarstvo privrede, kao nadležno ministarstvo za ovu oblast, po navednom Zakonu nema nikakve ovlasti kojima bi uticalo na rad Turističke zajednice Kantona Sarajevo ili izvršilo kontrolu njenog poslovanja. Nema zakonske obaveze na osnovu koje bi bilo omogućeno nadležnom kantonalnom ministarstvu da izvrši uvid u godišnje planove rada, finansijske planove, godišnje izvještaje o radu i finansijske izvještaje, kao ni izvještaje o prikupljenim sredstvima na ime boravišne takse i članarine turističke zajednice. Sva obraćanja i inicijative federalnom nadležnom ministarstvu u cilju izmjene Zakona u tom pravcu, nisu dala rezultate.

Ni nacrtom novog Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o turističkim zajednicama i promicanju turizma u Federacije BiH, koji je u proceduri, nisu riješeni problemi kao što su kontrola utroška uplaćenih sredstava odnosno namjensko trošenje istih, kao ni nadležnosti i zadaci kojima bi turističke zajednice trebale biti nosioci razvoja i unapređenja ove oblasti.

Treba napomenuti i da je Vlada Federacije BiH, prema Programu mjera za ublažavanje globalne ekonomske krize i unaprijeđenja poslovnog ambijenta iz decembra 2009. godine, donijela Uredbu o članarinama u turističkim zajednicama („Službene novine Federacije BiH”, broj 18/09), kojom je smanjena stopa izdvajanja za turističke zajednice od strane preduzeća povezanih sa turizmom i fizičkih osoba koje se bave djelatnostima turizma u Federaciji BiH za 50%.

Sarajevska regionalna razvojna agencija “**SERDA**” inicirala je potpisivanje protokola o prihvatanju i finansiranju **projekta “Tunel spasa”**, kao kulturno-historijske i turističke destinacije. Potpisnici Protokola, resorna ministarstva i zavodi **Kantona Sarajevo, Općine Novi Grad i Ilidža, Muzej Sarajeva i Grad Sarajevo**, podržali su izradu Studije izvodljivosti realizacije ovog projekta, s obzirom na višestruki značaj ratnog tunela. U Studiji, koju je napravio Ekonomski institut Sarajevo, napominje se da tunel prema UNESCO-voj konvenciji o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, ima sve predispozicije da se nađe na listi zaštićenih spomenika kulture. Tunel spasa je jedinstven fenomen, koji svjedoči o najduljoj opsadi nekog grada u savremenoj historiji.

Koncept uspostavljanja formalne **Zone unapređenja poslovanja za područje Bašaršije (ZUPB)**, koji je inicirala Organizacija **USAID** podržali su i realizovali **Općina Stari Grad, Grad Sarajevo, Kanton Sarajevo, JKP “Park” i JKP “Rad”**, te udruženja privatnih poslovnih subjekata i pojedinaca.

Model ZUP-a trebao bi da postane odličan okvir za rješavanje problema Baščaršije i uspješniju realizaciju njenih ogromnih komercijalnih potencijala kao turističke destinacije, te ključni učesnik i dio cjelokupnog menadžment plana koji je neophodan da bi Baščaršija bila upisana na UNESCO-vu listu svjetske i kulturne baštine, a što bi dodatno povećalo i turističku atraktivnost Kantona.

U ambijentu Baščaršije stvoriće se zona poslovanja koja će se unaprijediti i imati višestruki značaj kroz razne vidove poslovanja, te zaštitu zanatstva, unaprijeđenje hotelijerstva, gastronomije i ostalih autentičnih grana koje mogu doprinijeti razvoju turizma. Zona će biti formalna organizacija privatnih firmi i pojedinaca unutar jasno određenog gradskog područja, osnovana radi povećanja njihove poslovne dobiti.

Projektom “Zaštićenog područja Bijambare”, koji je finansiran od strane **Evropske komisije u BiH i Kantona Sarajevo**, predviđeno je uređenje i zaštita ovog izuzetnog područja na Općini Ilijaš, koje obuhvata 370 ha površine guste zimzelene šume. Drugi važan potencijal Općine Ilijaš su termalne vode Podlipnik, koje će biti predmet analiza sa aspekta izdašnosti i temperature vode, u cilju izrade Elaborata o razvoja banjsko-rekreativnog turizma na ovom području.

Donošenjem **Zakona o proglašenju spomenika prirode Vrela Bosne**, stvorene su pretpostavke za pokretanje aktivnosti na zaštiti i unapređenju ovog područja.

Ministarstvo privrede podržalo je realizaciju **projekta Revitalizacija „valoriziranih prirodnih vrijednosti u okviru spomenika prirode „Vrelo Bosne”**. Projekat podrazumijeva uređenje prostora u okviru granica Spomen parka, u smislu očuvanja i zaštite prirodnog naslijeđa, kao i mogućnosti unapređenja i razvoja turizma i rekreacije, te uključenje u turističku ponudu. Time bi se ujedno doprinijelo i poboljšanju socijalnih i ekonomskih uslova lokalnog stanovništva, kroz razvoj uslužnih i drugih djelatnosti. Planirani radovi se odnose na sanaciju staza na ostrvima i trim staze, izgradnju kamenog zida na ostrvu IV, sanaciju parkovskog mobilijara-parkovske klupe, korpe za otpatke, sanaciju hladnjaka, uređenje zelenih površina.

Završen je **Projekat “Kočije i kočijaši/Fijakeri i fijakeristi - mogućnosti modernizacije i stavljanja u funkciju zaštite okoline i turističke ponude Ilidže i Sarajeva**.

Zaštićena područja **Skakavac, Bijambare i Vrelo Bosne** stavljene su u 2010. godine **pod ingerenciju Kantonalne javne ustanove za zaštićena prirodna područja** (bivša JU Spomenik prirode „Vrelo Bosne“), na osnovu Odluke Skupštine Kantona Sarajevo. U okviru nove ustanove postojaće tri sektora pod čijim će nadzorom biti ova područja, čime će se smanjiti troškovi njihovog održavanja. Na osnovu postojeće planske dokumentacije vršiće se njihov daljni razvoj, korištenje i promovisanje, kako bi ova područja pogodna za razvoj eko turizma još više oživjela.

Projekat „Kuća zanata” je dio Programa „Seenet translokarna mreža za saradnju između Italije i jugoistočne Evrope”, kojeg vodi i finansira Regija Toskana, a tehnički partneri su: Opća uprava za privredni razvoj Regije Toskana i **UCODEP(sad „Oxfam”)**, **Kanton Sarajevo, gradovi Sarajevo, Mostar i Skopje i Općina Stari Grad Sarajevo**. Cilj ovog projekta iz oblasti kulturnog turizma je povezivanje čaršija-starih jezgri Sarajeva, Mostara i Skoplja sa komplementarnim kulturno-historijskim naslijeđem

Kuća zanata će biti višefunkcionalni objekta koji će sadržavati galeriju sa rukotvorinama starih i tradicionalnih zanata, zatim suvenirnicu, te pokretne radionice, gdje će turisti moći ineraktivno učestvovati u izradi. Vjeruje se da će Kuća zanata pokrenuti interes oživljavanja starih zanata, a postojeće zanate staviti u izbor onim zanatlijama koji iskažu interes da svoju djelatnost „certificiraju” kroz zvanične institucije, kako bi bili tipični reprezentanti starogradske čaršije, koji bi stvarali široku lepezu proizvoda, koji su prijeko potrebni za zaštitu kulturno-historijskog naslijeđa.

Općina Stari Grad u saradnji sa Kantonom Sarajevo radi na **projektima obnove i rekonstrukcije Bašćaršije**, trenutno na popločavanju i iluminaciji, te obnovi fasada. S obzirom na želju i potrebu da se staro jezgro grada sačuva, te napravi kvalitetna turistička ponuda, Općina Stari Grad predlaže da Kanton donese odluku o proglašenju Bašćaršije zonom od posebnog interesa za Kanton Sarajevo.

Najznačajniji projekti **Uprave Grada Sarajeva** koji treba da doprinesu razvoju turizma su **Projekat obnove žičare za Trebević**, **Projekat obnove Gradske vijećnice**, restauraciju **Trga oslobođenja-Alija Izetbegović**, izgrađeni **Spomenik ubijenoj djeci Sarajeva**, kao i **postavljanje turističke signalizacije** na frekventnim mjestima.

Općina Novi Grad, u saradnji sa Zavodom za zaštitu kulturno-historijskog naslijeđa, pokrenula je i projekat zaštite i **rekonstrukcije** jedinog registriranog **spomenika kulture** sa ovog područja, **“Kuća Hadžihalilovića”**.

U okviru prve faze **projekta “Park šume Mojnilo” (Arboretum)**, koji je uvršten u Strategiju razvoja Općine Novi Grad na nivou srednjoročnog projekta za narednih 5 godina, a koji uz **Općinu Novi Grad** finansiraju i agencija **SERDA**, **švedski donator SIDA** i **Njemačka ambasada u BiH**, urađeno je ograđivanje lokaliteta, postavljanje drvenog mosta za pješake, uređenje terasa sa podzidima za sadnju grmlja i cvijeća, postavljanje i eko oglasnih ploča sa edukativnim sadržajem, izgradnju otvorenog amfiteatra za potrebe edukacije, te ostali potrebni urbani mobilijar. Podržana je i ideja da se, ukoliko budu obezbijeđeni tehnički uvjeti, na padinama brda Mojnilo izgradi staza za skijanje i sanjkanje, te žičara koja bi prevozila skijaše s podnožja na vrh brda Mojnilo.

Projekat **Općine Novi Grad „Doprinesimo razvoju turizma osobnim stvaralačkim radom”**, ima za cilj podizanje svijesti učeničke populacije o vrijednostima prirodnog i kulturno-istorijskog naslijeđa u njihovom okruženju, te poticanje mladih da kroz stvaralaštvo daju svoj doprinos očuvanju i promociji prirodnog i kulturno-istorijskog naslijeđa kao turističkog proizvoda, a sve u smjeru razvoja turizma.

Projekti **Općine Ilidža** uglavnom se odnose na planiranu **obnovu infrastrukture**, posebno puteva (Hrasnička cesta - Stojčevac, šetalište pored Željeznice, izgradnja autentične zemunice iz doba neolita na Butmiru), uređenje Velike aleje (predviđene posebne staze za pješake, bicikliste i fijakere), te idejni projekti izgradnje tramvajske pruge ka Hrasnici i žičare od Hrasnice do Igmanu i Bjelašnice (predviđeno za prostorni plan Kantona Sarajevo do 2023.godine).

Projekti razvoja turizma u **Općini Trnovo** odnose se na razvoj seoskog turizma. Planirana je izgradnja eko-etno sela, revitalizacija katuna, rekonstrukcija postojećih stambenih objekata za mogućnost prijema gostiju i **obnova starih vodenica**, u sklopu čega izgradnja vidikovca, odmorišta, drvenih mostića, likovne kolonije za djecu, te pretvaranje dvije vodenice u mini muzeje. Obnovom vodenica stvoriće se preduslov za razvoj turizma u Umoljanima, što će biti jezgro razvoja eko i etno turizma i stimulans za proizvodnju zdrave hrane.

II UGOSTITELJSTVO

Ugostiteljska djelatnost i pružanje ugostiteljskih usluga na području Kantona Sarajevo obavljaju se pod uslovima propisanim Zakonom o ugostiteljskoj djelatnosti. Ugostiteljska djelatnost, u smislu ovog Zakona, podrazumjeva pripremanje hrane i pružanje usluga prehrane, pripremanje i posluživanje pića i napitaka i pružanje usluga smještaja.

Kao prateća grana turizma, ugostiteljska djelatnost na području Kantona Sarajevo ne razvija se značajnijim tempom i ne ostvaruje efekte koji se od nje očekuju.

Smještajni kapaciteti

Smještajni kapaciteti su pretpostavka za osiguranje odgovarajućeg prostora koji omogućavaju privremeni boravak turista.

Prema podacima Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo, u decembru 2009. godine na području Kantona Sarajevo evidentirano je 59 poslovnih jedinica koje raspolažu smještajnim kapacitetima, što je za 9% poslovnih jedinica više u odnosu na decembar 2008. godine. Krajem decembra 2010. godine, na području Kantona Sarajevo, evidentirana je 61 poslovna jedinica, što je za 3,4% poslovnih jedinica više u odnosu na isti period 2009. godine

Kanton Sarajevo u decembru 2009. godine, u smještajnim kapacitetima raspolagao je sa 2.983 sobe, što je za 11% više u odnosu na broj soba u 2008. godini. Krajem decembra 2010. godine u smještajnim kapacitetima zabilježeno je 2.890 soba, što je za 3,1% manje u odnosu na isti period 2009. godine.

Kanton Sarajevo u 2009. godini, u smještajnim kapacitetima raspolagao je sa 6.037 ležaja, što je za 11% više u odnosu na 2008. godinu. Krajem decembra 2010. godine, u smještajnim kapacitetima bilo je 5.726 ležaja, što je za 5,2% manje u odnosu na isti period 2009. godine.

	Godina					INDEX			
	2006	2007	2008	2009	2010	2007/ 2006	2008/ 2007	2009/ 2008	2010/ 2009
Broj posl. jed.	39	51	54	59	61	131	106	109	103,4
Broj soba	2.178	2.546	2.699	2.983	2.890	117	106	111	96,9
Broj ležaja	4.334	5.040	5.440	6.037	5.726	116	108	111	94,8

Izvor podataka: Statistički bilten Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo

Iskorištenost kapaciteta i prosječna dužina boravka

Prema podacima Zavoda za planiranje razvoja Kantona "Turizam u Kantonu Sarajevo 1999-2008", u Kantonu Sarajevo u 2008. godini iskorištenost kapaciteta iznosila je 16,3% i u posmatranom periodu ima tendenciju pada po prosječnoj stopi od 4%.

Prosječna dužina boravka turista u Kantonu Sarajevo u 2008. godini je 1,9 dana, što je manje u odnosu na 2007. godinu kada je iznosila 2 dana. U 2009. godini kao i u 2010. godini prosječna dužina boravka turista u Kantonu Sarajevo bila je 1,9 dana.

Zvanične pokazatelje o iskorištenosti kapaciteta treba uzeti sa rezervom, obzirom da se prijava i odjava turista ne vrši u skladu sa zakonom i podzakonskim aktima kojima je regulisana prijava i odjava turista.

U cilju povećanja iskorištenosti kapaciteta kao i povećanja dužine boravka turista u Kantonu Sarajevo neophodno je klasične usluge koje gosti dobivaju (smještaj, hrana, piće) obogatiti dodatnim kvalitetnijim sadržajima, kao i bogatijom turističkom ponudom.

Promet u ugostiteljstvu

Ostvarena vrijednost prometa u ugostiteljstvu u 2009. godini iznosi 62,8 miliona KM, što je za 8,8% manje u odnosu na prethodnu godinu. U strukturi ukupno ostvarenog prometa u ugostiteljstvu prihodi od smještaja učestvuju sa 54,4%. Smanjenje prihoda uočeno je na smanjenju prihoda od pića za 28,6%, smanjenju prihoda od hrane 29,1%, kao i na smanjenju ostalih prihoda za 47,2%, dok je uočen rast prihoda od smještaja za 24%.

Ostvarena vrijednost prometa u 2010. godini iznosi 65,7 milona KM, što je za 4,6% više u odnosu na 2009. godinu. U strukturi ukupno ostvarenog prometa prihodi od smještaja učestvuju sa 56,5% i veći su u odnosu na 2009. godinu za 8,7%.

(u KM)

OPIS	PROMET U UGOSTITELJSTVU				
	2006	2007	2008	2009	2010
Prihodi od prodaje pića	7.381.613	12.463.278	12.768.858	9.118.834	8.816.779
Prihodi od prodaje hrane	12.050.721	13.206.733	24.564.593	17.426.202	17.481.425
Prihodi od smještaja	21.883.495	26.705.181	27.539.197	34.150.646	37.116.152
Ostali prihodi	2.208.653	3.576.389	3.906.821	2.062.157	2.280.700
UKUPNO	43.52.482	55.951.581	68.779.469	62.757.839	65.695.056

STRUKTURA	OSTVARENA VRIJEDNOST PROMETA – STRUKTURA %				
	2006	2007	2008	2009	2010
Prihodi od prodaje pića	16,9	22,3	18,6	14,5	13,4
Prihodi od prodaje hrane	27,7	23,6	35,7	27,8	26,6
Prihodi od smještaja	50,3	47,7	40,0	54,4	56,5
Ostali prihodi	5,1	6,4	5,7	3,3	3,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

INDEXI	OSTVARENA VRIJEDNOST PROMETA - INDEXI			
	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2010/2009
Prihodi od prodaje pića	168,8	102,5	71,4	96,7
Prihodi od prodaje hrane	109,6	186,0	70,9	100,3
Prihodi od smještaja	122,0	103,1	124,0	108,7
Ostali prihodi	161,9	109,2	52,8	110,6
Ukupno	128,6	122,9	91,2	104,6

Izvor podataka: Statistički bilten Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo

Broj zaposlenih

U turističko-ugostiteljskoj djelatnosti u 2009. godini bilo je uposleno 5.131 radnik.

Posmatrajući broj uposlenih u ukupnoj privredi u 2009. godini vidljivo je da na ugostiteljstvo otpada 4,4% od ukupnog broja uposlenih u privredi.

U decembru 2010. godine u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti bilo je uposleno 5.506 radnika, što je 4,6% od ukupnog broja uposlenih u privredi.

	GODINA				
	2006	2007	2008	2009	2010
Ukupno privreda	95.314	109.639	118.418	119.532	118.459
Ugostiteljstvo	3.784	4.131	4.934	5.306	5.506
Struktura(%)	3,9	3,8	4,2	4,4	4,6

Izvor podataka: Statistički bilten Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo

Prosječna plaća

Prosječna neto plaća u 2009. godini u ugostiteljskoj djelatnosti iznosila je 636,62 KM što je za 4,8% više u odnosu na prosječnu plaću u 2008. godini.

Prosječna neto plaća zaposlenih u ugostiteljstvu u 2009. godini čini 65,4% ostvarene prosječne neto plaće u ukupnoj privredi u 2009. godini.

Prosječna neto plaća u decembru 2010. godine iznosila je 597,83 KM što je za 6,1 % manje u odnosu na 2009. godinu.

	GODINA					INDEX			
	2006	2007	2008	2009	XII/2010	2007/ 2006	2008/ 2007	2009/ 2008	XII 2010/ 2009
Privreda	764,61	836,3	941,34	972,85	1.018,84	109,4	112,6	103,3	104,7
Ugostiteljstvo	555,17	582,09	607,39	636,62	597,83	104,8	104,3	104,8	93,9
Struktura(%)	72,6	69,6	64,5	65,4	58,7				

Izvor podataka: Statistički bilten Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo

Kategorizacija ugostiteljskih objekata

Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti ("Službene novine Federacije BiH", broj 32/09) stupio je na snagu 19.05.2009. godine.

Navedenim Zakonom i provedbenim aktima, koji su doneseni na osnovu istog, nisu regulisane nadležnosti Kantona, niti kategorizacija ugostiteljskih objekata čije se kategorije označavaju sa dvije i tri zvjezdice, pa je u narednom periodu na osnovu uputstva Federalnog ministarstva okoliša i turizma bilo potrebno donijeti Kantonalni zakon o ugostiteljskoj djelatnosti i izvršiti usklađivanje postojećih vrsta i kategorija ugostiteljskih objekata sa zakonom utvrđenim odredbama.

Prema programu rada Vlade Kantona Sarajevo planirano je da se nacrt Zakona o ugostiteljskoj djelatnosti razmatra u martu 2011. godine. Ministarstvo privrede pripremi je Nacrt Zakona o ugostiteljskoj djelatnosti i isti dostavilo Ministarstvu pravde i uprave i Uredu za zakonodavstvo Vlade Kantona Sarajevo na mišljenje. Ured za zakonodavstvo Vlade Kantona Sarajevo dostavio je svoje stručno mišljenje na Nacrt Zakona o ugostiteljskoj djelatnosti, te između ostalog konstatovao:

- da ne postoji pravni osnov za donošenje kantonalnog Zakona o ugostiteljskoj djelatnosti iz razloga što je oblast ugostiteljstva regulisana federalnim Zakonom o ugostiteljskoj djelatnosti,
- da treba pokrenuti inicijativu za dopunu federalnog Zakona o ugostiteljskoj djelatnosti, kojim će se precizno regulisati naprijed navedena pitanja.

Ministarstvo privrede će u najkraćem roku pokrenuti inicijativu i uputiti je u dalju proceduru.

Komisija za provođenje ispitnog postupka kategorizacije ugostiteljskih objekata treće, četvrte i pete kategorije, koja se obilježava sa tri, dvije i jednom zvjezdicom, imenovana od strane ministra privrede Kantona Sarajevo, na području Kantona Sarajevo kategorisala je 74 ugostiteljska objekata za smještaj i prehranu, od čega:

- 49 objekata vrste hotel iz grupe „Hoteli“, i to: 30 hotela sa tri zvjezdice, 15 hotela sa dvije zvjezdice i četiri hotela sa jednom zvjezdicom,
- 11 objekata vrste motel iz grupe „Hoteli“, i to: 2 motela sa tri zvjezdice, 8 motela sa dvije zvjezdice i jedan motel sa jednom zvjezdicom,
- 3 objekta vrste pansion iz grupe „Hoteli“, i to: 2 pansiona sa tri zvjezdice i 1 pansion sa jednom zvjezdicom,
- 1 objekat vrste hotelsko naselje iz grupe „Hoteli“, i to kao hotelsko naselje druge kategorije koja se obilježava sa dvije zvjezdice.

Iz skupnine „Kampovi i druge vrste ugostiteljskih objekata za smještaj“ kategorisano je:

- 1 kamp treće kategorije koja se obilježava sa tri zvjezdice
- Sobe za iznajmljivanje kod 6 fizičkih i 1 pravnog lica, i to: kod 2 fizička lica sobe za iznajmljivanje treće kategorije koja se obilježava sa jednom zvjezdicom, kod 3 fizička lica sobe za iznajmljivanje druge kategorije koja se obilježava sa dvije zvjezdice, kod jednog fizičkog lica sobe za iznajmljivanje prve kategorije koja se obilježava sa tri zvjezdice i kod jednog pravnog lica sobe za iznajmljivanje prve kategorije koja se obilježava sa tri zvjezdice.
- 1 kuća za odmor kategorisana sa tri zvjezdice.

Komisija za provođenje ispitnog postupka kategorizacije ugostiteljskih objekata prve i druge kategorije, koja se obilježava sa pet i četiri zvjezdice, imenovana od strane Federalnog ministarstva okoliša i turizma, na području Kantona Sarajevo provela je ispitni postupak u 9 ugostiteljskih objekata i ispostavila rješenje za 3 hotela prve kategorije, koja se obilježava sa pet zvjezdica (Holiday inn, Radon plaza, Europa) i 6 hotela druge kategorije, koja se obilježava sa četiri zvjezdice (Hollywood, Terme, Hercegovina, Exluzive, Sarajevo, City boutique).

III PLANIRANE AKTIVNOSTI

I pored ogromnih potencijala, turizam u BiH se nalazi u početnoj fazi razvoja. Stoga je potrebno što više planski obogaćivati turističku ponudu u smislu stalne inovacije turističkog proizvoda i kontinuiranog poboljšanja svih njegovih komponenti, a kao primarni cilj postavlja se stvaranje prepoznatljivog i kvalitetnog turističkog proizvoda.

Strategija razvoja turizma u FBiH za period 2008-2018 godina otvara nove perspektive za turizam na ovom području.

Među ključnim ciljevima je porast broja turista u 2018. godini na 924.000, sa stopom rasta od 4% i dostizanje broja noćenja od 3.262.000 sa stopom rasta od 8%, a to znači povećanje aktivnosti turističke destinacije i duži boravak turista. Broj ležajeva trebalo bi da se poveća sa 36.000 u 2007. godini na 64.000 u 2018. godini, uz istovremeno podizanje kvaliteta rasta GDP i zaposlenosti sa udjelom u GDP od 9,3% u 2018. godini na 5,6% u 2018. godini.

Najveća prepreka je u nedostatku sredstava kojima bi se izvršila modernizacija i rekonstrukcija kapaciteta, ostvarila diferencijacija turističke ponude i kreirao opći imidž Federacije i BiH kao poželjne turističke destinacije.

Realizacija zacrtanog obima investicija (1,5 mld. Eura) zahtijevaće velike napore na promoviranju novih oblika finansiranja ulaganja u turizam u Federaciji BiH, posebno u sferi javnih i privatnih investicija, te razvoju javno-privatnog partnerstva. Za takve aktivnosti potrebno je unaprijediti prostorno planiranje, izradu master planova uređenja turističkih destinacija i mikro lokacija za investicije i tržišno pozicioniranje. Traži se integrirana aktivnost u kojoj se za poduzetnički sektor stvaraju potrebni uslovi da se izgrađena konkurentnost u turizmu prevede u kvalitetu ponude, investicije, zapošljavanje, turističke prihode i produktivnost i profitabilnost poduzetničkog djelovanja.

Analize turističkih potencijala u Kantonu Sarajevo pokazuju da turizam može dati mnogo veće efekte od dostignutih i snažnije doprinijeti privrednom razvoju i zapošljavanju.

Sarajevski kanton, prema broju prijavljenih turista, učestvuje na području Federacije BiH sa 50-60%, a na nivou BiH četvrtina svih dolazaka odnosi se na Sarajevo. To ukazuje na velike šanse da se u narednom periodu uz realno postavljene ciljeve, čiji bi efekti ostvarenja bili povećanje prihoda od turizma, povećanje učešća turizma u BDP-u Kantona i veća zaposlenost u turističkoj privredi, doprinese bržem ukupnom razvoju Kantona.

Preduslovi daljeg **razvoja** turističkih resursa Kantona Sarajevo su:

- bolja pozicioniranost na tržištima
- valorizacija kulturno-istorijske baštine i kulturnih manifestacija
- valorizacija ruralnog i planinskog područja
- diverzifikacija područja i proizvoda
- kreiranje novih turističkih proizvoda i novog imidža
- stalno unapređenje integralnog kvaliteta ponude
- razvoj trgovine i infrastrukture

- unapređenje planinskog i seoskog turizma
- unapređenje sajamskog i kongresnog turizma
- organizovanja sportskih manifestacija
- mogućnost cjelogodišnjeg poslovanja.

Postavljeni ciljevi odnose se na:

- produženje broja dana zadržavanja turista na ovom području
- podizanje kvalitete turističke ponude
- obogaćivanje vanpansionske potrošnje
- povećanje prihoda i prometa u turističkoj privredi
- smanjenje stihijnosti u pružanju usluga
- poboljšanje prostornog uređenja Kantona Sarajevo.

Da bi se dostigli postavljeni ciljevi, turizam bi trebalo podržati nizom sistemskih mjera, stimulacija i podsticaja, što bi trebalo da bude dugoročno opredjeljenje Kantona Sarajevo.

U cilju uspješne valorizacije raspoloživih razvojnih resursa i podizanja konkurentske sposobnosti privrede, Ministarstvo privrede je iniciralo izradu i implementaciju jednog broja projekata i aktivnosti od općeg značaja za privredni razvoj Kantona Sarajevo, između kojih je i **projekat Sistem stimulativnih i podsticajnih mjera za oblast turizma.**

Cilj projekta je razvijanje sistema podsticajnih mjera za još snažniji razvoj turizma kao strateške oblasti privrede u Kantonu Sarajevo, u svim njegovim aspektima. Studijom „Sistem stimulativnih i podsticajnih mjera u turizmu“, koju je izradila Privredna komora Kantona Sarajevo, želi se ukazati na značaj donošenja stimulativnih i podsticajnih mjera u Kantonu Sarajevo, kako bi se putem sistemskih rješenja dinamizirao ne samo razvoj turističko-ugostiteljske djelatnosti, nego ukupni privredni razvoj.

U Studiji akcenat se stavlja na podsticaje razvoju turizma, koji se mogu ostvariti indirektno, kroz stvaranje pretpostavki i ambijenta za razvoj poslovanja i direktno, kroz neposredne stimulacije subjektima turističke privrede.

Indirektni podsticaji i mjere za razvoj turizma odnose se na:

- izgradnju putne i komunalne infrastrukture
- zaštitu okoline
- obrazovanje kadrova za turizam
- razvoj javnog i privatnog partnerstva
- standardizaciju i kategorizaciju turističkih kapaciteta
- razvoj kantonalnog turističkog brenda,
- promociju turističkih potencijala KS
- jačanje inspekcijskog nadzora u ovoj oblasti.

Direktni podsticaji razvoja turizma odnose se na:

- regresiranje kamata po kreditima za izgradnju i rekonstrukciju smještajnih kapaciteta i drugih aktivnosti na povećanju kategorije objekata
- realizaciju projekata u oblasti receptivnog turizma
- stimulacije turističkim agencijama i hotelijerima
- izgradnju osnovne turističke infrastrukture
- zapošljavanje radne snage
- izradu promotivnih materijala i unapređenje marketinga turističke ponude
- organizovanje turističke berze, tematskih skupova, seminara
- razvoj izletničkog turizma
- podsticaj razvoja omladinskog i ruralnog turizma
- učešće na domaćim i ino-sajmovima

- izradu dizajna i proizvodnju suvenira
- uvođenje međunarodnih standarda kvaliteta (ISO, HACAP).

Za uspješno provođenje aktivnosti u razvoju turizma neophodno je primjenjivati sve razvojne i druge programe podrške koje turizmu mogu pružiti federalne, kantonalne i lokalne vlasti i drugi subjekti zainteresovani za ovaj sektor.

Aktivnosti i mjere koje bi se mogle realizirati u Kantonu Sarajevo:

- donošenje Zakona o javno privatnom partnerstvu, Zakona o koncesijama
- kreditiranje razvoja turističkih kapaciteta
- poticajne mjere za samozapošljavanje i razvoj malog porodičnog poduzetništva u turizmu
- osmišljavanje novih turističkih proizvoda
- razvoj tradicionalnih zanata-podsticaji
- podsticaj izrade suvenira
- obuka kadrova
- razvoj zadruga-eko proizvodnja
- podsticaj razvoja turizma na selu i omladinskog turizma i sl.
- agresivnija promocija destinacije.

Realizacija pomenutih aktivnosti i mjera doprinijela bi da poduzetnici i stanovnici destinacije Kantona Sarajevo na vrijeme prepoznaju mogućnosti korištenja raznih pogodnosti za poduzetničke investicije i planove.

U cilju omogućavanja daljeg uspješnog rasta svih parametara karakterističnih za turizam u Kantonu Sarajevo, u narednom periodu neophodno je da izvršni i zakonodavni organi, općine, komorski sistem, udruženja iz oblasti ugostiteljstva i turizma, te pravni subjekti iz ovog sektora, u svojim planovima i programima rada utvrde svoj dio obaveza, u skladu sa svojom nadležnošću.